

Doktori (PhD) értekezés tézisei

**Az Amerikai Egyesült Államok a magyar
állambiztonság szemén keresztül, 1956-1989**

Balogh Máté Gergely

Témavezető: Dr. Glant Tibor

DEBRECENI EGYETEM

Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2022.

A. Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

Ez a disszertáció a magyar állambiztonság Amerikai Egyesült Államokról alkotott képét elemzi olyan tankönyvek alapján, amelyeket hírszerzőtisztok felkészítése során használtak a hidegháború időszakában. „Travel Writing as a Substitute for American Studies in Hungary”¹ [Utazási irodalom, mint az amerikanisztika helyettesítője] című tanulmányában Glant Tibor az Amerikai Egyesült Államokról folytatott diskurzus három szintjét azonosítja a Magyar Népköztársaságban: a hivatalos kommunikáció, amit az emberek akkor mondtak, amikor volt lehetőségük szabadon beszélni, valamint a tudomány világa. De úgy tűnik, az Amerikáról folytatott diskurzusnak volt még egy szintje, ami a magyar állambiztonsághoz kapcsolódott, amikor a különféle hírszerzéssel foglalkozó ügynökségek megpróbálták megérteni és értelmezni az ellenséges szuperhatalmat, és felmérni a rendszer biztonságát fenyegető különféle veszélyeket. A disszertációban felhasznált fő elsődleges források olyan tankönyvek, amelyeket a Belügyminisztérium 1965 és 1985 között adott ki, és céljuk a hírszerzőtisztok Egyesült Államok elleni munkára való felkészítése volt. Ezekhez az anyagokhoz jelenleg az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) lehet hozzáférni, ugyanis ez az intézmény tárolja a magyarországi kommunista korszak alatt az állambiztonsági szolgálatok által létrehozott dokumentumokat.

Mivel az MNVK-2 (Magyar Néphadsereg Vezérkar 2. Csoportfőnöksége), a Magyar Népköztársaság katonai hírszerzésének anyagai még nem elérhetőek a kutatók számára, ez a disszertáció csak a polgári hírszerzés felkészítési anyagaira támaszkodhat. A szovjet modellt követve Magyarországon és a keleti tömb többi országában a polgári és a katonai hírszerzés intézményileg elkülönült egymástól. A szovjet GRU (Felderítő Főcsoportfőnökség, a

¹ Glant Tibor, „Travel Writing as a Substitute for American Studies in Hungary,” *Hungarian Journal of English and American Studies*, 16.1-2 (2010): 171-184.

Szovjetunió katonai hírszerzése) mintájára a katonai hírszerzőszerv a Honvédelmi Minisztérium vagy a Magyar Néphadsereg irányítása alatt működött. Ez a szervezet kisebb volt, kevésbé ismert, de legalább annyira fontos, mint polgári társszerve. Amint azt Borvendég Zsuzsanna szemlélteti *Az impexek kora* című munkájában, a kommunista rendszer utolsó évtizedeiben az MNVK-2 kulcsszerepet játszott a technológiai és gazdasági hírszerzésben, valamint a korrumpált pénzügyi hálózatban, ami biztosította a kommunista elit gazdasági hatalmának átmentését a rendszerváltás utánra.² A polgári hírszerző szervezeteket a KGB, valamint elődje, az MGB mintájára hozták létre, először a rendőrségen belül, majd egy független intézmény, az ÁVH (Államvédelmi Hatóság) részeként, végül 1956 után a Belügyminisztériumon belüli csoportfőnökségként.³ A vizsgált korszakban a Magyar Népköztársaság polgári hírszerzéséért a Belügyminisztériumon belül a III/I Csoportfőnökség volt felelős.

Ez a disszertáció azt vizsgálja meg, hogy hogyan változott meg az állambiztonság Amerikai Egyesült Államokról alkotott képe olyan tankönyvek alapján, amelyek a III/I Csoportfőnökség hírszerzőtisztjeit készítették fel az Egyesült Államok ellen végzendő fedett munkára. A kommunista korszak egésze alatt a magyar hírszerzőtisztnek nagy része hivatalos, diplomáciai fedés alatt dolgozott, különösen azon időszakokban, amikor a két tömb között többé-kevésbé ez volt az egyetlen kapcsolat. A disszertáció azt elemzi, hogy hogyan változott, vagy éppen maradt állandó bizonyos témák, többek között az amerikai történelem, politika,

² Borvendég Zsuzsanna, *Az impexek kora – Külkereskedelmi fedéssel folytatott pénzkivonás a „népgazdaságból” a Kádár-rendszer idején az állambiztonsági iratok tükrében*, (Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017) 159-161.

³ Ungváry Krisztián, “Az állambiztonsági szervek intézménytörténeti struktúrájának vázlatja,” in *A Szakértői Bizottság jelentése 2007-2008*, szerk. Kenedi János, megnyitva 2021. augusztus 24., <http://mek.oszk.hu/08400/08450/>.

gazdaság, vagy a társadalom bemutatása a tankönyvekben a korszak során, valamint hogyan viszonyul a tankönyvekben tartalma a hírszerzőtiszték által elküldött jelentésekhez.

A disszertáció célja a felkészítő anyagok vizsgálata, azok elemzése, és a következő kérdések megválaszolása: Vajon az Egyesült Államokról ábrázolása a tankönyvekben az objektív valóság bemutatására tett őszinte kísérlet eredménye, vagy egy ideológiai szempontból eltorzított kép, ami inkább ahhoz hasonlít, ami a nagyközönség számára volt elérhető a kommunista propaganda részeként? Mennyire tükröződött a korszakban magyar-amerikai viszonylatban végbement enyhülés a hírszerzőtiszték számára mutatott Amerika-kép objektívebbé válásában? Szolgálhatott-e az anyagokban bemutatott kép komoly, hatékony hírszerzőmunka alapjául, vagy inkább az ideológiai oktatás egy formájáról van szó?

B. Az alkalmazott módszerek vázolósa

A disszertációban a magyar állambiztonság Amerika-képe hat felkészítő tankönyv (négy hosszabb és két rövidebb) összehasonlító elemzésén keresztül kerül bemutatásra, valamint sor kerül annak vizsgálatára, hogy hogyan viszonyult ezen operatív tankönyvek tartalma az abból feltételezhetően felkészített hírszerzőtiszték későbbi jelentéseihez. A könyveket mind a Belügyminisztérium III/I. Csoportfőnökségének Személyügyi és Kiképzési Osztálya adta ki. A négy hosszabb tankönyv, a kiadás sorrendjében: (1) ÁBTL-4.1. A-3005/2 *Az Amerikai Egyesült Államok /Általános ismertetés/*,⁴ ismeretlen, feltehetően szovjet szerző munkája 1965-ből. (2) ÁBTL-4.1. A-3005/6 *Az Amerikai Egyesült Államok ügynöki-operatív helyzetének elemzése és az amerikaiak közötti beszerző munka néhány sajátossága*,⁵ valójában két, szovjet szerző

⁴ ÁBTL-4.1. A-3005/2 *Az Amerikai Egyesült Államok /Általános ismertetés/*

⁵ ÁBTL-4.1. A-3005/6 *Az Amerikai Egyesült Államok ügynöki-operatív helyzetének elemzése és az amerikaiak közötti beszerző munka néhány sajátossága*

vagy szerzők által írt munka egy kötetben kiadva 1967-ből. A második szöveg a 85. oldalon kezdődik, címe *A személyes és személytelen kapcsolattartás sajátosságai az USA viszonylatában*. Az utolsó két tankönyv magyar szerzők munkája, (3) ÁBTL-4.1. A-3000/40 *Hasznos ismeretek az Egyesült Államokról /Segédanyag a külföldi munkához való felkészítéshez/*,⁶ amit Pozsonyi István neve alatt adtak ki 1974-ben, és a Szecsődi János által írt (4) ÁBTL-4.1. A-3006/33 *Az Amerikai Egyesült Államok operatív helyzete*,⁷ 1985-ből. Két rövidebb felkészítő anyag szintén releváns a disszertáció témája szempontjából. Az egyiket szintén Pozsonyi István írta, 1971-ben, jelentésként az Egyesült Államokban végzett hírszerző munkájáról: *Beszámoló a külföldi munkáról (Egyesült Államok)*⁸ A második szintén ismeretlen szerző munkájának fordítása oroszról, 1973-ból: *Az amerikaiak nemzeti jellege*.⁹

A disszertációban az amerikai politika, gazdaság, történelem és társadalom ezen tankönyvekben történő bemutatásának elemzésére kerül sor a szöveg szoros olvasása alapján. A disszertáció első fejezete a magyar hírszerzés szervezetének történetét vázolja a hidegháború korszakában, valamint feltárja, hogy mit tudunk a hírszerzőtiszték felkészítéséről, a második fejezet pedig röviden ismerteti a felkészítő tankönyveket. Az ezután következő fejezetek nyomon követik, hogy hogyan kerül bemutatásra egy-egy konkrét témakör a könyvekben, és hogy mennyiben hasonlítanak vagy különböznek ezek egymástól. A harmadik fejezet az amerikai történelem és az amerikai politikai rendszerről mutatott képet elemzi, a negyedik fejezet a korabeli amerikai politikai helyzetet, az ötödik az amerikai gazdaságot, a hatodik pedig az amerikai társadalmat és nemzeti karaktert. A felkészítő anyagok fókuszja nem teljes mértékben egyezik meg, mindegyik tankönyv részben más-más témákat tárgyal, különösen igaz

⁶ ÁBTL-4.1. A-3000/40 Pozsonyi István, *Hasznos ismeretek az Egyesült Államokról /Segédanyag a külföldi munkához való felkészítéshez*.

⁷ ÁBTL-4.1. A-3006/33 Szecsődi János, *Az Amerikai Egyesült Államok Operatív helyzete*.

⁸ ÁBTL-4.1. A-3000/1 Pozsonyi István, *Beszámoló a külföldi munkáról (Egyesült Államok)*.

⁹ ÁBTL-4.1. A-3000/15 *Az amerikaiak nemzeti jellege*.

ez a két rövidebb anyagra, amelyik egy-egy szűkebb témakörre korlátozódik. A hetedik fejezet a felkészítő tankönyvek hatását, relevanciáját méri fel, ugyanis összehasonlítja azok anyagát korabeli hírszerzői jelentésekkel, amelyeket a feltehetően ezen tankönyvekből is felkészített tisztek írhattak.

C. Az eredmények tézisszerű felsorolása

A disszertáció célja a magyar állambiztonság Amerikai Egyesült Államokról alkotott képének elemzése az 1960-as évek második felétől az 1980-as évekig hírszerző tisztek felkészítésére használt tankönyvek segítségével. Számos okból kifolyólag, a disszertáció csak részlegesen tudja elérni ezt a célt. Először is, a disszertáció befejezésének időpontjában az MNVK-2 anyagai még mindig titkosak, nem elérhetőek a kutatók számára, azaz minden olyan kísérlet, amelynek célja a Magyar Népköztársaság hírszerzésének bemutatása, szükségszerűen nem lehet teljes. Másrészt nagyon keveset tudunk arról, hogy valójában hogyan használták a tankönyveket. Sok szempontból hasznos lett volna interjút készíteni egy olyan hírszerzőtiszttel, aki a korszakban az Egyesült Államokban teljesített szolgálatot, így információt lehetett volna szerezni a felkészítésről és arról, hogy hogyan használták fel a könyveket a kiképzés során. Ez nagyban segítette volna a könyvek valódi céljának és jelentőségének felmérését, de nyolc év kutatás alatt nem sikerült sort kerítenem egy ilyen beszélgetésre. Egy másik lehetséges megközelítés a feltehetően ezen operatív tankönyvekből felkészített hírszerzőtisztek által írt jelentések legalább egy részének elemzése, erre tesz kísérletet a hetedik fejezet. A jövőben egy volt hírszerzőtiszttel készített interjú, vagy az ÁBTL-ben elérhető hatalmas mennyiségű hírszerző jelentés alaposabb vizsgálata nagy segítséget jelenthet a felkészítő könyvek jelentőségének felmérésében.

Minden szöveget befolyásol annak szándékolt közönsége, és ez alól ezek a tankönyvek sem jelentenek kivételt. Ebben az esetben ezt a közönséget olyan hírszerzők alkották, akiknek a közeljövőben az Egyesült Államokban kellett dolgozniuk diplomáciai fedés alatt. Ez a tény már önmagában meghatározta a társadalmi státuszukat, ugyanis ez azt jelentette, hogy a legmagasabb társadalmi réteghez tartoztak, a „kommunista arisztokrácia” részét képezték. A hagyományosan az európaiak által az amerikaiakkal szemben tanúsított kulturális felsőbbrendűségi érzés mellett ezzel az indokkal magyarázhatók a gyakori lenéző megjegyzések az átlagamerikai „faragatlan” viselkedésével vagy az amerikai kultúrával, valamint az amerikaiak bizonyos személyes vonásaival kapcsolatban. Mindemellett a korszakban szinte kizárólag férfiak lehettek hírszerzőtisztok (és a legtöbb diplomata is férfi volt), ami ugyancsak befolyással volt a vizsgált szövegekre. A szexualitással és a nemi szerepekkel kapcsolatban a könyvek tükrözik azt a prűdériát, ami a kommunista rendszerek közös sajátossága volt, és a hagyományos szexuális normák bármilyen áthágását az amerikai társadalom hanyatlásának a jeleként értékelték. A faji kérdéseket illetően bizonyos különbségek vannak a szovjet és a magyar könyvek között. Magyarország demográfiai jellegzetességeiből kiindulva, különösen az adott korszakban feltételezhető, hogy a kiutazó magyar hírszerzőknek korábban nem, vagy nagyon kevés kapcsolata volt színes bőrű emberekkel (nem úgy, mint a Szovjetunióban). A magyar szerzőkre, különösen Pozsonyira, nagy hatást tett, valóban lenyűgözte őket az Egyesült Államok etnikai sokszínűsége, és felháborította őket az amerikai társadalmat és a mindennapi életet akkoriban jellemző rasszizmus. Természetesen az amerikai rasszizmus bemutatásának ideológiai célja is volt, de könnyen elképzelhető, hogy a magyar szerzőket tényleg megdöbbentette az, ahogy a feketékkel bántak Amerikában röviddel a szegregáció megszüntetése után.

A szovjetek által írt könyvek nyelvezete ellenséges, harcias, és ideológiai töltettel rendelkezik, míg a magyar szerzők az enyhülési folyamat későbbi, előrehaladottabb szakaszában készült tankönyvei már kevésbé rosszindulatúak. De a tankönyvek alapvető feltételezései és az amerikai társadalom, gazdaság, politika értékelése, valamint az átlagamerikai jellemének ábrázolása szempontjából gyakran nem sokban különböznek a magyar, és a korábbi szovjet könyvek. Eszme szempontból mind a kommunista ideológia talaján állnak, és bár igaz, hogy a téma prezentálása finomabb a későbbi könyvekben, de a gondolatmenet alapjául szolgáló feltételezések, valamint a levont következtetések gyakorlatilag megegyeznek. A tankönyveket a lefedett témák alapján két csoportra lehet osztani. A négy hosszabb könyvből kettő, az *Az Amerikai Egyesült Államok /Általános ismertetés/* (1965), valamint a *Hasznos ismeretek* (1974) általános információkat, alapvető ismereteket tartalmaz az Egyesült Államokról, míg a másik két könyv, az *Amerikai Egyesült Államok ügynöki-operatív helyzetének elemzése* (1967), valamint az *Amerikai Egyesült Államok operatív helyzete* (1985) operatív szemszögből tekint Amerikára, és az ország olyan tulajdonságaira, jellemzőire fókuszál, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a hírszerzőtiszték munkájához. Ez arra utal, hogy az Egyesült Államokról való felkészítésnek két, egymástól eltérő célja volt: egyrészt az ország általános bemutatása, másrészt pedig az Amerikában való operatív munkára való konkrét felkészítés az operatív helyzet bemutatásán keresztül.

Először az oroszról magyarra fordított, eredetileg a szovjet testvérszervezet által írt anyagokat használták a magyar hírszerzőtiszték felkészítésére. Ez egyrészt azért volt lehetséges, mert kezdetben a két ország hírszerzésének céljai gyakorlatilag megegyeztek, másrészt azért volt rá szükség, mert nem álltak még rendelkezésre olyan tapasztalt magyar hírszerzőtiszték, akik össze tudtak volna állítani egy ilyen tankönyvet. Később a magyar hírszerzésnek is voltak olyan tisztjei, akik elegendő tapasztalattal rendelkeztek az Egyesült

Államokban fedés alatt végzett munkáról, és ők már a magyarok igényeihez jobban illeszkedő anyagokat tudtak készíteni. Mindemellett, a keleti tömbön belül a hírszerzőszervezetek közötti nemzetközi munkamegosztásban Magyarországnak nem volt elsődleges szerepe az Egyesült Államok ellen történő kémkedésben. Ez alól lényeges kivétel volt az amerikai magyar közösség, akik a magyar hírszerzés fontos célpontjának (és információforrásának) számítottak. Mindennek ellenére a magyar tankönyvekben alig van róluk említés. Ez arra utal, hogy valahogy máshogy készítették fel a hírszerzőtiszteket az amerikai magyar közösséggel végzett munkára. Lehetséges, hogy ez a felkészítés személyesen, eseti alapon történt.

A felkészítő tankönyvek forrásait illetően a szovjet könyveknél elsősorban kommunista irodalmat láthatunk: Marx, Lenin, a Szovjetunió Kommunista Pártjának kongresszusai, valamint szovjet és orosz íróktól vett idézetek. Gyakran vesznek igénybe amerikai politikusoktól vagy értelmiségiektől származó idézeteket egy-egy állítás alátámasztására. A magyar tankönyvek már néhány angol nyelvű forrást is felhasználtak, de csak a legelemibb fokon. Ezek a könyvek sem lépnek túl egy viszonylag jól tájékozott újságolvasó szintjén, nem vették hasznát az Egyesült Államokról rendelkezésre álló tudományos irodalomnak, ami megírásuk idején már szabadon rendelkezésre állt Magyarországon.

Az is hozzájárul a hírszerzőtiszteket felkészítésének és az Egyesült Államokról alkotott képnek a megértéséhez, ha figyelembe vesszük, miről nincs szó a felkészítő anyagokban. Mint korábban említésre került, az amerikai magyar közösség tárgyalása feltűnően hiányzik. A könyvek szintén figyelmen kívül hagyják az Egyesült Államokban a korszakban lezajló, nagy átalakulással járó változásokat (a fekete polgárjogi mozgalmat kivéve). Annak korszakbéli jelentőségé ellenére a szerzők szintén elhanyagolják vagy lekicsinylik a populáris kultúra különféle aspektusait. Az Amerikában akkoriban lezajlott gazdasági és technológiai átalakulás említésre kerül, de nem tárgyalják érdemben. Ez meglepőnek tűnhet, hiszen a technológiai és a

gazdasági hírszerzés a keleti tömb ügynökségeinek fő tevékenységei közé tartozott a hidegháború alatt. De ez egybeváág Borvendég Zsuzsanna kutatásainak eredményeivel a magyar hírszerzés működéséről, ugyanis *Az impexek kora* című könyvében azt mutatja be, hogy a Magyar Népköztársaságban ez a terület elsősorban a katonai hírszerzés, az MNVK-2 hatásköréhez tartozott.

A tankönyvek és a hetedik fejezetben elemzett jelentések azt mutatják, hogy a III/I Csoportfőnökség tisztjeinek feladata elsősorban az amerikai magyar közösség tevékenységének megfigyelése volt, valamint kapcsolatteremtés értelmiségiakkal és lehetőség szerint állami hivatalnokokkal. Elsősorban szabadon hozzáférhető információt gyűjtöttek, és jelentették, ha diplomataként végzett munkájuk során hírszerzési szempontból is értékkel bíró információhoz jutottak. A tankönyvek célja nem az amerikai élet mélyreható elemzése volt, hanem hogy felületes háttérismereteket biztosítsanak az Egyesült Államokról, ami lehetővé tette, hogy a tiszték könnyen beilleszkedjenek új állomáshelyükön, és szükség esetén be tudjanak olvadni. Bár a későbbi, magyarok által írt könyvek hangvétele kevésbé rosszindulatú és ellenséges (pl. elismerik az amerikaiak szerepét az enyhülési folyamatban), ideológiai üzenetük ugyanaz.

Nyilvántartási szám: DEENK/538/2021.PL
Tárgy: PhD Publikációs Lista

Jelölt: Balogh Máté Gergely
Doktori Iskola: Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskola
MTMT azonosító: 10037645

A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

Idegen nyelvű, külföldi könyvek (1)

1. **Balogh, M. G.:** The Road to the Hungarian-American Claims Settlement: Hungarian-American Relations after 1956 and the Claims Settlement of 1973 between Hungary and the United States of America. VDM Verlag Dr. Müller Aktiengesellschaft & Co., Saarbrücken, 64 p., 2009. ISBN: 9783639115291

Magyar nyelvű könyvrészletek (2)

2. **Balogh, M. G.:** Az Amerikai Egyesült Államok a modern kapitalizmus fő országa. Az amerikai gazdaság bemutatása a magyar nemzetbiztonság felkészítő könyveiben.
In: Lehetőségek - dilemmák - kompromisszumok: Magyarország és a világ 1945 után / Andreides Gábor, M. Madarász Anita, Soós Viktor Attila, Szóts Zoltán, [s.n.], [s.l.], [1-8]"Közlésre elfogadva", 2022.
3. **Balogh, M. G.:** Az Egyesült Államok politikai rendszerének ábrázolása a magyar állambiztonság felkészítő könyveiben.
In: Magyarország nemzetközi kapcsolatai a hidegháború éveiben, [s.n.], [s.l.], [1-10]"Közlésre elfogadva", 2022.

Idegen nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (1)

4. **Balogh, M. G.:** Killing the Canard: Saint Stephen's Crown, Nixon, Budapest, and the Hungarian Lobby.
Hung. j. Eng. Am. stud. 24 (1), 165-190, 2018. ISSN: 1218-7364.

További közlemények

Idegen nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (5)

5. **Balogh, M. G.:** Interpretations of Reagan's Legacy: (Jeffrey L. Chidester and Paul Kengor, eds., Reagan's Legacy in a World Transformed).
Hung. j. Eng. Am. stud. 23 (2), 435-439, 2017. ISSN: 1218-7364.
6. **Balogh, M. G.:** Perforating the Perspective of Superpowers: Détente and Minor Powers: (Poul Villeneuve and Odd Arne Westad, eds., Perforating the Iron Curtain: European Détente, Transatlantic Relations, and the Cold War, 1965-1985).
Hung. j. Eng. Am. stud. 21 (1), 232-236, 2015. ISSN: 1218-7364.
7. **Balogh, M. G.:** The Kossuth Emigration and the Civil War: (István Kornél Vida, Hungarian Émigrés in the American Civil War: A History and Biographical Dictionary and Világostól Appomatoxig: Magyarok az amerikai polgárháborúban).
Eger J. Am. Stud. 13, 327-333, 2012. ISSN: 1786-2337.
8. **Balogh, M. G.:** The Disintegration of the Eastern Bloc: Book review: Victor Sebestyén, Revolution 1989: The Fall of the Soviet Empire.
Hung. j. Eng. Am. stud. 17 (2), 439-442, 2011. ISSN: 1218-7364.
9. **Balogh, M. G.:** 1956 in the American Mind: (Glant, Tibor: Remember Hungary 1956).
Eger J. Am. Stud. 12 (2), 633-639, 2010. ISSN: 1786-2337.

A DEENK a Jelölt által az iDEa Tudóstérbe feltöltött adatok bibliográfiai és tudományometriai ellenőrzését a tudományos adatbázisok és a Journal Citation Reports Impact Factor lista alapján elvégezte.

Debrecen, 2021.12.23.

